

*Универзитет у Београду
Универзитетска библиотека „Свешозар Марковић“
у Београду*

*Лејенде београдскої
универзитетїа*

*Веселин Чајкановић
1881–1946*

Каталої изложбе

ВЕСЕЛИН ЧАЈКАНОВИЋ – СУДБИНА ЧОВЕКА И ЊЕГОВОГ ДЕЛА

Веселин Чајкановић ушао је у науку преко пословица. Једна стара српска пословица каже: „Два без душе, један без главе“. Нашло се, за Веселина Чајкановића, и више од двојице. Било је то време када су главе олако лете са рамена, али у његовом случају довољан је био понижавајући изгон из здања у које је ступио пола века раније, као гимназијалац, и под чијим кровом је потом текла цела његова универзитетска и научна каријера, од доцента до редовног професора, декана и академика. Није више било разлога за њега да хода по овоме свету.

Шта би било да није тако било? Да су српско високо школство и српска наука после Другог светског рата остали поштеђени дубоких потреба који су уздрмали, па и наглавце изокренули толике научне и моралне вредности, и да је Веселин Чајкановић спокојно дочекао своју пензију на Филозофском факултету, а затим поживео још коју деценију у доброј снази и радној способности? Да ли би оставио иза себе наследнике у дисциплини којом се највише бавио и обезбедио историји религија трајно место на Београдском универзитету и у овдашњој научној средини? Да ли би наставио да, као до рата, помно прати нове токове у светској науци и како би се према њима постављао? Његов научни развој био је до рата у непрестаном успону и досегао свој врхунац у студијама о српском врховном богу и о пореклу српских епских песама. Доживевши, у првим послератним годинама, обнову индоевропске компаративне митологије, да ли би Чајкановић сам увидео подударане својих најважнијих резултата са неким од кључних хипотеза главних представника ове дисциплине, Стига Викандера и Жоржа Димезила? Да ли би већ тада дошло до узајамне поткрепе налаза, што је можда могло преусмерити даљу рецепцију „нове компаративне митологије“, која је са стране традиционалне историје религија, а посебно од немачке школе, којој је и Чајкановић припадао, наилазила углавном на критику и одбојност?

Одговоре, разуме се, не можемо знати, али већ сама постављена питања воде нас ка једној новој оцени Чајкановићевог дела. Својим последњим радовима, он је прерастао свој научни профил и крајем прве половине двадесетог века начинио искорак у смеру истраживања која ће постати доминантна у његовој другој половини.

Тај искорак је у неком симболичном смислу био и повратак из Минхена у Лајпциг. У Лајпцигу је млади Чајкановић имао прилике да упозна заиста водеће компаративисте свога доба: Бругмана, Хирта, Лескина. Он тада није дубље заплivio у њихове воде индоевропске компаративистике, већ се, прешавши у Минхен, усмерио на античке и медијевистичке студије. О разлозима може се само нагађати. Најпре ће бити да Чајкановићев истраживачки порив усмерен ка историји религије није препознао себе у оквиру лајпцишке компаративистике. Лајпцишки „младограматичари“ уздигли су упоредно проучавање индоевропских језика на раван егзактне науке, пре свега прецизним формулисањем гласовних закона и инсистирањем на њиховој неприкосновености. „Колатерална штета“ тог помака, којим су ударени темељи модерној индоевропеистици, била је „стара компаративна митологија“. Поникла у првој половини деветнаестог века на романтичном замаху спознаје о језичком сродству индоевропских народа, она је остајала највећим делом у делокругу компаративних лингвиста и састојала се у језичким повезивањима на основу пукe сазвучности и на натуралистичким интерпретацијама, које су свуда откривале алегоричне природних појава као што су гром, олуја, Сунчеви циклуси, Месечеве мене, помрачења и сл. Крајем столећа њу је са једне стране, поткопао строги младограматичарски захтев за закономерношћу језичких поређења, који је лишио основа многе дотадашње идентификације и на њима изграђене реконструкције митолошких ликова, а са друге стране подрио ју је развој етнологије и фолклористике, нудећи, за митове старих народа, нове и убедљивије интерпретационе моделе од „природно-митолошких“. Тако се стара компаративна митологија до времена када се млади Чајкановић обрео у Лајпцигу већ била урушила и није се више ни тамо нити било где могао наћи ниједан озбиљан индоевропеиста који би се, попут Адалберта Куна или Макса Милера неколико деценија раније, њоме бавио. Историја религије вратила се у надлежност филолога и историчара и делимично прелила у истраживања етнолога и фолклориста; у њој кључно значење попримају појмови као магија, тотемизам, анимизам, култ предака; развијају се нови методолошки правци: етнoлошки, ритуалистички, дифузионистички.

То преусмерење одредило је и научни профил Веселина Чајкановића. Компаративни приступ прве половине двадесетог века није више тежио реконструкцији на дубоким, праисторијским равнима; његови главни резултати произлазили су, на једној страни, из филолошког поређења старих текстова међу собом, а на другој страни из уочених сличности и подударности између античких обичаја и веровања и савремене антрополошке и фолклорне грађе. Чајкановићево интересовање се, по природи ствари, усредсредило на домаћу, српску традицију, а његово образовање класичног филолога и ерудиција коју је, помним праћењем стране литературе, непрестано ширио квалификовали су га управо за овакав методолошки приступ. Дело његових претходника на том пољу, Димитрија Руварца са његовим истраживањем митолошке подлоге српских јуначких песама и Натка Нодила са његовом опширном студијом о старој вери Срба и Хрвата, обележена су застрањењима у духу превазиђене „природне митологије“. Веселин Чајкановић је изучавање старе српске религије неизмерно унапредио и подигао на тадашњи светски ниво. Многи његови закључци и налази задржавају и данас своју вредност. Покушај синтезе остао је у торзу; и да је у срећнијим животним околностима могао бити заокружен, тема би њиме остала само начета, а никако не коначно апсолвирана. Истраживања у другој половини двадесетог века знатно

су проширила и продубила компаративну перспективу у којој данас сагледавамо стару српску и уопште словенску религију, а опет смо далеко од одговора на сва, па и на нека кључна питања. Није најмање Чајкановићево постигнуће што је двама својим налазима – о прасродству између словенског Да(ж)бога, германског Водана и Трачког коњаника и о транспозицији есхатолошког мита у епску поезију – отворио две веома перспективне теме у том, ширем и дубљем поредбеном видокругу.

Парадокс је судбине да принудни заборав често води ка поновном откривању, па и некој врсти духовног ускрснућа. Неподобност се након смрти пренела са личности на дело; добрих четврт столећа мало ко је знао за Чајкановића и читао његове списе; па и то више песници, који су у њима налазили надахнуће, него проучаваоци српске традиционалне културе, који, ако би се и осврнули на неки његов рад, чинили су то углавном да би га извргли идеолошкој критици са становишта „дијалектичког материјализма“. Његов бивши ученик, књижевни историчар, чијом је заслугом Чајкановић поново „откривен“ почетком седамдесетих година, осетио се побуђеним да га том приликом са тог истог становишта брани. Но књигом „Мит и религија у Срба“ пробој је једном за свагда остварен; Чајкановићево дело је издржало пробу времена; поновна издања и публиковање необјављених рукописа учинила су га предметом масовног читања и интензивног проучавања, у чијем исходу оно полако добија своје, нимало неважно место у српској и светској науци.

Могао се Чајкановићевог двоструког јубилеја сетити Филозофски факултет, на којем је студирао, провео целу своју каријеру и био његов дугогодишњи декан, при чијем је Одељењу за класичне науке онедавно, после готово седамдесет година дисконтинуитета на Београдском универзитету, обновљен предмет Историја религија. Могао је то и Филолошки факултет, који се у међувремену издвојио из Филозофског, чиме је расцепљено и подручје Чајкановићевог научног интереса и деловања, тако што су на оној страни остала класична филологија, стара историја и етнологија, а на овој се нашла фолклористика. Могла је и Српска академија наука, која у својој богатој историји ипак није имала превише чланова таквог угледа и формата какав је био Веселин Чајкановић. Сетила га се Универзитетска библиотека, никако без разлога, с обзиром на Чајкановићев велики допринос њеном оснивању и развоју, а не и без одређене симболике, која шаље поруку изван граница научних дисциплина којима се Чајкановић бавио. Одвајкад, а особито у наше време, основни предуслов успешног научног рада у било којој области јесте познавање ранијих достигнућа и актуелних светских токова у њој. Међу Србима један од најбољих примера за то пружио је управо Чајкановић, како својим помним праћењем, коришћењем и приказивањем научне продукције из широког тематског распона на разним језицима, тако и својим несебичним трудом на набавци страних књига и часописа, захваљујући коме и данас, кад нам се посрећи да против очекивања нађемо неки редак а још незастарео међуратни наслов у Универзитетској библиотеци или у неком од семинара Филозофског факултета, помислимо на Веселина Чајкановића са топлином и признањем.

Александар Лома